

הכנה לשבועות

דרך עשרת הדברות

עם הרב אורי שרקי

מהות עשרת הדברות / הרב אורי שרקי

פרויקט עשרת הדברות | סיכום יהונתן לוי נ"י

לוחות האבן והתורה והמצוה

עשרת הדברות הם ללא ספק אחד הפרקים המרכזיים של תורת ישראל. השאלה הראשונה היא מהם עשרת הדברות. השאלה מתחדדת כאשר מבינים שעשרת הדברות הם לא כל התורה כולה אלא רק חלק קטן. 14 מצוות (בלבד!) מתוך 613! אנו רואים שיש שתי גרסאות לעשרת הדברות שבלוחות והדברות שבמקרא. גם בתוך המקרא יש שתי גרסאות, בספר שמות ובספר דברים, אבל חוץ מאלו יש את עשרת הדברות בלוחות עצמם שנתנו לישראל. מכך אנו למדים שהדברות שבתורה הם חלק מתרי"ג המצוות ואילו המצוות שבלוחות הם חלק ממעמד מיוחד שלשמו היה ראוי לקיים טקס מיוחד להענקת הלוחות והוא מעמד הר סיני.

כמו שכתוב "ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם" ² יש את לוחות האבן וחוף מאלו יש את התורה והמצווה. שני דברים נפרדים.

מעמד הר סיני - קידושין

טקס נתינת הלוחות דומה לטקס הקידושין, בו האישה מוכנה להתקדש לבעלה תמורת מתנה בד"כ טבעת. אע"פ שהטבעת לא מוכרחה להיות מאוד יקרה, ובוודאי שאינה שווה למהות עצמה, הקשר העמוק שמתחיל בין בני הזוג, שהרי גם אם הטבעת ניזוקה או נאבדת הקשר ממשיך להיות קיים ויציב. הקידושין לא חייבים להיות בכסף, אפשר לקדש גם בשטר ובביאה. בדומה לכך גם מעמד הר סיני היה קידושין, שלושת הדרכים באו לידי

ביטוי במעמד הר סיני. ביאה - השראת שכינה, שטר - הלוחות, כסף - מתנה לאו דווקא גדולים בכמות, 14 מצוות מתוך 613, אולם בוודאי שמבטאים בתוכם את האיכות - עומק הקשר בין הקב"ה לעם ישראל, וגם כאשר הלוחות נשברו עצם הקשר לא נגמר.

עשרת הדברות - פירוק לגורמים

עדיין נשאלת שאלה חשובה, מה יש באותן עשרה דברות שהן נבחרו לבטא את עומק הקשר בין עם ישראל לקב"ה. אם נחלק את עשרת הדברות לגורמים נראה שהן מתחלקות ל 1 + 9, כלומר 1 + 3*3. פירוק לגורמים הכוונה חלוקה של חזקה. למה לחלק כך? הדיבר הראשון מייצג את האחד, הוא הדיבר "אנכי ה'" שיוצא דופן מכל הדברות. ויש מחלוקת בין הפרשנים אם הוא בכלל מכלל המצוות.

מה משמעותו של דיבר זה? הדיבר "אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" ³ בו אלוקים מציג את עצמו כדי שנוכל להבין את היחסים בינינו, בדומה לרופא שלפני שמתחיל לטפל מציג את עצמו ומבהיר מה הוא מעמדו כדי שנוכל להיות בעמדת מקבל כלפיו. אם נתבונן בסוף הפסוק, מהמילים: "אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" כלומר אלוקים פונה לעם ישראל ואומר להם שמאחר והוא הוציא אותם ממצרים הם קנויים לו ומשועבדים לו. מכאן יוצא שמי שלא יצא ממצרים, מבית העבדים עשרת הדברות לא נוגעות אליו, אלא רק למי שהיה עבד במצרים. יש כמובן את ההתייחסות של ריה"ל ⁴ וראב"ע ⁵ על הסיבה שהקב"ה קישר והציג את

³ שמות כ', א'

⁴ כוזרי, א, מ"ט

⁵ ראב"ע על התורה, שמות, כ' א'

¹ ע"פ ספרה חינוך. לא כולל את המצוות שבסיום הפרשה העוסקות במקדש.

² שמות כ"ד, יב

עצמו דווקא בהקשר לאירוע זה, שכן באירועים אחרים כגון בריאת העולם, הם לא היו נוכחים ואין להם קשר אליו.

אשר הוצאתיך מארץ מצרים

כדי לנתח את המשפט: "אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" ננסה להרכיב משפט עם מבנה דומה לשלו, לדוגמא "אני יוסי, נפגשתי איתך אתמול בשוק" כלומר, הצגת העצמי, וקישור לאירוע אחר. מדוע אלוקים בוחר לפתוח את המעמד בהצגת כרטיס ביקור של אירוע שהתרחש לפני? מה הצורך להתייחס למאורע אחר? כנראה שישנה בעיה בזיהוי. אם יוסי צריך לומר לי שהוא אותו יוסי מהשוק, כנראה שכעת הוא לא נראה כמו היוסי שהכרתי. בדומה לכך, האלוהים במעמד הר סיני, היה נראה שונה מהאלוקים ביציאת מצרים. כלומר עד כה הם ראו את האלוקים כאל עם מטרות פוליטיות, שבא להוציא את ישראל ממצרים לצורך הבאתם לישראל כמו שהובטח להם. אבל כעת משה מגיע עם האמירה שיש לאלוקים מסר לעם, יתכן והם טוענים שזה לא היה בתוכנית שהם הכירו. עד כה משה לא הזכיר את התוכנית לקבלת תורה וכל הדרך המטרה הייתה יישוב ארץ ישראל. לכן משה מציע שישראל יפגשו עם אלוקים, ושהוא בעצמו יציג את מטרתו הדתית. עדיין נותרת השאלה בפי בני ישראל, מי ערב לנו שהאלוה שביבא לתת לנו את התורה הוא אותו אלוה שהוציא אותנו ממצרים? אולי יש שתי אלוה? צריך לזכור שהמונח אֱלֹהִים טרם הפך לנחלת הכלל. לכן הקב"ה מציג את עצמו ואומר אני הוא אותו האלוה שהוצאתי אתכם ממצרים, והתורה היא חלק מהתוכנית האלוהית שהתחלתי ביציאת מצרים. כאן מסתדרים דברי רש"י⁶ שאומר שבים נגלה אליהם כגיבור מלחמה ואילו במעמד הר סיני נגלה אליהם כזקן מלא רחמים. (ניתן לומר שכאן בא מעמד הר סיני לסתור את האידאולוגיה הציונית

חילונית ואת האידאולוגיה החרדית בכך שנגלה לנו שאותו אלוקים הוא גם בעל מטרות פוליטיות וגם בעל מטרות דתיות). זה לגבי אשר הוצאתיך מארץ מצרים.

אנכי - גילוי הרצון

כעת נתמקד במילה אנכי, מילה נרדפת למילה אני. מי יכול לומר אני? גם דוממים הם עם עצמיות, אבל מי שיש לו אישות יכול לומר אני. מה המאפיין של אישיות? הרצון הוא מאפיין את האישיות, בעל רצון הוא בעל אישיות. האלוה של הפילוסופים לא מסוגל לומר אני, משום שבהבנתם אלוה שרוצה משמעותו אלוה שחסר לו, ואם אלוה כמושכל ראשון מביע חוסר הוא כבר לא אלוה. היהדות לעומת זאת רואה את אלוקים כבעל רצון, ומכאן שזהו איננו אלוקי הפילוסופים. בנוסף, נקודת הרצון שהאלוקים מבטא מלמד אותנו כי הבסיס של ההתגלות הוא המוסר. כשיש מערכת רצונית יש אפשרות לתת או להימנע מלתת, נקודות טוב או רע. כשאין רצון או בחירה, אין מקום לטוב או לרע להתבטא. הגשם לא עושה מעשה טוב כשהוא יורד על החיטה בשדה כן אין לו בחירה. גם הר הגעש לא עושה מעשה רע כשהוא מתפרץ. דווקא גילוי האני מאת ה' מגלה על מערכת מוסרית. הבקשה להעביר את המלח בארוחה היא פנייה מוסרית, יש בה טוב או רע, יש שני בעלי רצון.

שלוש שלשות

כעת נעסוק בתוכן תשע הדברות האחרות. יש לאדם שלוש מערכות יחסים עם סביבתו, בין אדם למקום, בין אדם לחברו ובין אדם לעצמו. מהן גם נגזרות שלוש העבירות החמורות שבתורה הבאים לידי ביטוי גם בעשרת הדברות, שכן איסור ע"ז מתבטא בדיבר "לא יהיה"; איסור שפיכות דמים מתבטא בדיבר "לא תרצח" איסור גילוי עריות מתבטא בדיבר "לא תנאף".

⁶ רש"י על התורה, שם

ועדיין, יש לנו עוד שש דברות שלא עסקנו בהן. יש מקום לחלק את עשרת הדברות לשלוש קבוצות של שלוש. בכל קבוצה יכללו תתי נושאים המייצגים את הקבוצות המקבילות, כלומר בקבוצה של בין אדם למקום יש שלוש דברות, בין אדם למקום שבתוך בין אדם למקום, בין אדם לחברו שבתוך בין אדם למקום, ובין אדם לעצמו שבתוך בין אדם למקום וכך הלאה. מדוע? משום שהם חייבים להתכלל זה בזה. כי אם אנו מאמינים באמונת הייחוד, לא ייתכן שתחום אחד איננו כולל את התחומים האחרים. כמו שנאמר "ואהבת לרעך (=חברו) כמוך(=עצמו) אני ה' (המקום)"

השלשה הראשונה עוסקת בדברים שבין אדם למקום, ואלו הדברות 2,3,4. איסור עבודה זרה הוא מייצג את הבין אדם למקום שבבין אדם למקום. הפגיעה הכי ישירה באלוקות. לא תשא את שם ה' לשווא מייצג את בין אדם לעצמו שבבין אדם למקום, שהרי לשאת שם שמיים לשווא זו עבירה כלפי שמיא אולם שבועת שקר שבאה בעקבותיו מבטאת את חוסר האמיתות שלו עצמו. הדיבר זכור את יום השבת מייצג את בין אדם לחברו שבתוך בין אדם למקום. מדוע? אומנם אני שומר שבת כי אלוקים ציווה, אולם יש בו מימד חברתי, השבת ניתנה בין היתר כדי שינוח עבדך ואמתך כמוך⁸;

השלשה השנייה עוסקת בנושא בין אדם לחברו, באים לידי ביטוי בדיברות 5,6,7. הדיבר כבד את אביך ואת אמך מייצג את הבין אדם למקום שבתוך הבין אדם לחברו, שכן הם שותפים עם הקב"ה בהבאתי לעולם והוקש כבודם לכבוד שמיים⁹ הדיבר לא תרצח מייצג את בין אדם לחברו שבתוך בין אדם לחברו, משום שהדבר הגרוע ביותר שאני מסוגל לעשות לחברי הוא להורגו. הדיבר לא תנאף מייצג את הבין אדם לעצמו שבתוך בין אדם לחברו,

משום שזו אכן פגיעה בחברי אולם אני פוגע **באותו מעשה** גם פגיעה חמורה בעצמי, בנאמנות שלי לסביבה ולעצמי, ואילו כשאדם רוצח הוא פוגע בעצמו בדרך אגב.

השלשה השלישית עוסקת בבין אדם לעצמו והיא כוללת את הדברות 8,9,10. הדיבר לא תגנוב מייצג את הבין אדם למקום שבתוך בין אדם לעצמו משום שכאשר הוא גונב אף אחד לא רואה אותו מלבד אלוקיו, יתרה מזאת הגניבה גרועה מגזלה שכן הוא פוחד מהאדם אך לא פוחד מאלוקים משמע שהפגיעה באלוקים במעשה הגניבה היא חמורה יותר משאר הדיברות שבין אדם לעצמו. הדיבר לא תענה מייצג את הבין אדם לחברו שבתוך בין אדם למקום, אכן הפגיעה בעצמי היא חמורה מאוד, משום שאני אומר את ההפך ממה שאני יודע כאמת, אבל במעשה זה אני פוגע בחברי. הדיבר לא תחמוד מייצג את בין אדם לעצמו שבבין אדם לעצמו, שכן האיסור כולו לא נוגע או משפיע על הסביבה אלא רק על האדם החומד בעצמו בליבו.¹⁰

על ידי מי תנתן התורה?

צורת הסתכלות זאת נותנת מענה לשאלה אחרת. התורה נמסרה ע"י משה רבנו. מדוע דווקא הוא? היו עוד שלושה מועמדים אפשריים. יתרו מגיע רגע לפני מתן תורה ומתחיל לייעץ עצות. ייתכן שהוא ראה את משה כתלמיד שלו, וכעת אחרי ההצלחה שבאה ביציאת מצרים הוא ראה את עצמו כבעל ההצלחה ולכן לדעתו, היה ראוי שתנתן תורה על ידו. דמות נוספת אפשרית היא בלעם, שהרי נאמר בפסוק "לא קם בישראל כמשה עוד" ¹¹ אמרו חז"ל: "בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם. ואיזה זה? זה בלעם בן בעור" ¹² כלומר היה בבלעם משהו גדול ממשה ולכן הייתה מחשבה שאולי תנתן תורה על ידו. הדמות

¹⁰ מבוסס על הספר "הגיון הנפש" לרבי אברהם בר חייא הנשיא מברצלונה.

¹¹ דברים, ל"ד, י'

¹² בספרי (ספרי דברים, פיסקא שני, י):

⁷ ויקרא, יט, יח
⁸ דברים, ה', יג
⁹ קידושין, ל ע"ב

הנוספת היא איוב "מי יתן אפוא ויכתבו מילי מי יתן בספר ויוחקו" ³³ כלומר איוב ראה עצמו כמי שדבריו ראויים להיות חקוקים כלומר להיות דברי נצח.

משום מה כל אחד מהם נדחה. יתכן כי הסיבה היא כי כל אחד מהם היה מומחה רק בעניין אחד. יתרו היה מומחה לענייני משפט ולכן יעץ למשה, כלומר בענייני בין אדם לחברו. בלעם היה מומחה לענייני בין אדם למקום בידיעתו מתי הגע בו האל זועם ⁴ לאמר "מחזה שדי יחזה נופל וגלוי עיניים" ¹⁵; אפשר לומר איש של פולחן ודתיות עליו נאמר "וידע דעת עליון" ¹⁶ ואיוב, מתאר את האדם לעצמו שהרי הנושא שמטריד אותו הוא שאלת הסבל האנושי, חוויה אותה הוא חווה לבדו. הוא אקזיסטנציאליסטי כלומר קיומי, מתייחס לקיים בעולמו. ייתכן והוא שואל, מדוע לומר שהתורה תהייה מן השמיים? וכי חוקות חברתיות לא קיימות בלי להיות מהשמיים? ספרות, דתות, חוויות לא קיימות בלי היותן מהשמיים? כלומר כדי שתהיה התורה מאוזנת בעיסוק בשלושת הזוויות, עליה להינתן מן השמיים.

במשה יש את היכולת ליצור את האיזון שכן הוא היה יכול להיות שווה לכל אחת מהדמויות. איפה משה היה כמו בלעם? בפרשת בלק משה כותב את הנבואות שבלעם אומר אע"פ שהוא לא נמצא שם, מכאן שיש לו יכולת להתנבא ולדעת את נבואות בלעם. איפה מצאנו שמשה היה כיתרו? בפרשת בהעלותך ¹⁷ יתרו מודיע כי הוא מתכוון לעזוב ומשה מציע לו להישאר אך יתרו מסרב. ומיד אח"כ "ויהי בנסע אהרן ויאמר משה.. " ¹⁸ כלומר משה לקח את תפקידו של יתרו. איפה מצאנו שמשה היה כמו איוב? משה כתב את ספר איוב ⁹ ולכן הוא יכול לכלול את דבריו. אגב

יש אגדה שאומרת שכשנולד משה אמרו איצטגניני פרעה: "נולד מושיעם של ישראל" ²⁰ אז פרעה התייעץ עם שלושה חכמים הלא הם יתרו, בלעם, איוב, זאת אומרת, כדי להבין את משה יש צורך בשלושתם.

בית המקדש - סיכום עשרת הדברות

לפי זה, מובן דבר נוסף. מעמד הר סיני הוא אירעו חד פעמי. וכדי לנצור אותו היה צריך להוציא ממנו תיעוד. אלו עשרת הדברות, אותן מניחים בארון הקודש במקדש. המקדש משמש נרתיק. המקדש לא מוזכר בעשרת הדברות. אפשר לטעות מכך ולחשוב המקדש הוא לא חלק מהמוסריות. אפשר להגיע לתפיסה מוטעית ששמה את בית המקדש כמעין קושי ומטרד ח"ו. אולם מיד אחרי עשרת הדברות, מגיעות שלוש מצוות העוסקות במקום בו יבנה המקדש, הוא המקום בו ישמרו את עשרת הדברות כדי שלא יאבדו. שלושת אותן מצוות הן: 1) "לא תעשון איתי אלוהי כסף ואלוהי זהב" ²¹ כלומר לא לעשות את הכרובים מכסף ואת הכרובים מזהב תעשו רק לי ולא לכם (כלומר רק לצורך מקדש ולא לעניין אישי). 2) "לא תבנה אתהן גזית" לא להניף חרב בבניית המזבח. 3) "לא תגלה ערותך עליו" לא לפסוע על הכבש בצורה המגלה את המקום המוצנע.

דווקא שלושת המצוות האלה הן שורשי אותן שלושת עמודי התווך שמצויים בעשרת הדברות, רק שעתה הם בהקשר לבית המקדש. האיסור על הכרובים הוא איסור עבודה זרה בבית המקדש כלומר בין אדם למקום. האיסור לבנות את המזבח ע"י חתיכת אבנים בכלי ברזל הוא היסוד ללא תרצח כלומר מצוות שבין אדם לחברו שבמקדש. ומצוות לא תגלה ערותך עליו עוסק מקביל לגילוי עריות במקדש שבא לידי ביטוי בבין אדם לעצמו. אם כן יוצא שבמקדש נמצאים בשורשים מעודנים מאוד

²⁰ שמות רבה, א, ט

²¹ שמות, כ, כ-כב

¹³ איוב יט

¹⁴ סנהדרין, קה:

¹⁵ במדב כד, ד

¹⁶ במדבר כד, טז

¹⁷ במדבר י, כט

¹⁸ שם

¹⁹ בבא בתרא טו.

השורש של כל התורה כולה. המקדש הוא הסיכום של כל עשרת הדברות. המקום של איסור עבודה זרה הוא בקודש הקודשים, המקום של שפיכות דמים הוא המזבח והמקום של גילוי עריות הוא בכבש העולה למזבח.

עשרת הדברות כסולם

עשרת הדברות בנויות מהראשונה עד האחרונה, והן אף מובילות זו לזו. אם אנכי ה' אלוֹקִיךָ, אז אוטומטית מתבקש מזה שלא יהיה לך אלוֹקִים אחרים, ואם לא יהיה לך אלוֹקִים אחרים אז בוודאי שאתה לא יכול להחיל שם שמיים על מציאות נמוכה ממנה, כלומר לא תשא את שם ה' לשווא. וממילא מתבקש שהאדם ידע את מקומו כברוא וכחלק ממעשה הבריאה, אזי עליו לזכור את יום השבת. ואם אדם מכבד את היותו נברא, עליו לכבד את אלה ששותפים בבריאה ואלה ההורים. ואם אדם מכבד את ההורים על הבאתי לעולם אני מכבד את מי שהביא את כל בני האדם לעולם ואין לי רשות כנברא להחליט על מי מבני האדם האם טוב שנברא או לא, כלומר עלי להימנע מלרצוח. ומכאן מתחייב שלא לנאוף ולא לגנוב ולא לענות ברעך עדות שקר ולא לחמוד (לא מפרט הסבר לקשר בין האחרונים).

אולם ניתן לראות זאת גם באופן הפוך. בתוך עשרת הדברות יש שבעה שהן מצוות לא תעשה. קצת לא נעים שאיך שנפגשים מתמקדים במה לא. אם אנו נפגשים אז כדאי לומר לי גם מה כן לעשות ולא רק מה לא לעשות. למה זה מסודר בצורה הזו? ייתכן ואפילו קצת פוגע כשאומרים לי לא לרצוח, משום שזה מעשה כ"כ שפל. מדוע בכלל מורים לי להימנע מכך, אם זה כל כך ברור? בפרשת ואתחנן, יש שינוי קטן, כתוב: "לא תרצח ולא תנאף ולא תגנב..."²² מה משמעות הוא"ו? ניתן לומר שאחד מוביל את השני כלומר אם אדם ירצח יתכן ויעלה על דעתו גם לנאוף ולגנוב וכו'. אולם בפרשת יתרו, אף

אחד לא העלה על דעתו לעשות מעשים כאלה, אזי אין צורך לחבר בין עקרונות היסוד האלו כשאין לנו שום כוונה לעבור עליהם, ואין צורך בוא"ו החיבור.

אולם ניתן להבין זאת גם בתור סולם העולה מלמטה למעלה. ממה הכל מתחיל? מהלב. לא תחמוד - דבר שנמצא בסתרי האדם ואף אחד לא יודע. אבל אם אדם חומד אז אולי הוא גם יעשה מעשה שיאפשר לו להשתלט על הרכוש של חברו אותו הוא חומד, כל עוד זה יעשה בדרך קלה כמו דיבור, עדות בבית משפט אולי האדם ירשה לעצמו. ואם כבר הסכמתי לדבר כדי לקחת רכוש של החבר, אולי גם אפשר להיכנס לביתו כדי לקחת מרכושו. אם אפשר לקחת את רכושו אולי אפשר גם לקחת את אשתו. ואם כבר לקחת את אשתו אזי אפשר גם להורגו כדי שלא ימנע ממנו. כלומר יש כאן סולם חטאים עולה בעבירה גוררת עבירה. הקב"ה נותן את הדברות מלמעלה למטה, אבל מה שמגיע אלינו ראשון הוא דווקא מלמטה למעלה, כלומר לא תחמוד. עדיין נותרת השאלה מדוע כשמתחילים מלמטה למעלה עוסקים כ"כ ב'לא'? ניתן לומר שאחרי שגמרנו עם כל הלאווים, אז אני בשל לפתח הכרות חיוביות. אני מתחיל להכיר את הבורא הקרוב אלי שאלו ההורים ואח"כ להכיר את הבורא הרחוק ממני שברא את העולם כולו, בשבת. ואז אני מתחיל להעמיק את ההיכרות, וכדי לעשות זאת עלי להוריד מעלי הבנות מוטעות, עלי להסיר את השימוש בשמו לשווא, להבין שמדובר בנושא נכבד, להשתחרר מהשיעבוד לגורם אחר כדי להיות פנוי לאלוֹקִים ואז אפשר להכיר את אנכי ה' אלוֹקִיךָ, וע"פ התפיסה הזאת אנכי ה' אלוֹקִיךָ הוא המטרה הסופית. ע"י עלייה בסולם שהוסבר, ע"י הורדת הקלקולים ובניית התפיסה החיובית. לא מדובר בנקודת ההתחלה כי אף אחד לא יכול להתחיל באמירה "אני מכיר את ה'", אבל ניתן להכירו דרך הסולם הזה, סילוק הקלקולים, ההכרה החיובית בו, ומתוך כך ניתן להגיע למפגש פנים אל פנים באנכי ה'.